

УДК 908(4/9)(075.8)

Кривонос Р.А.*

КРАЇНОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ЯК ЗАСІБ ОТРИМАННЯ ТА ПЕРЕДАЧІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ ПРО КРАЇНИ СВІТУ

Анотація. Основним продуктом країнознавчих досліджень є комплексні характеристики країн. Стаття присвячена особливостям побудови загальних та цільових (проблемних) комплексних країнознавчих характеристик. Зроблено висновок, що комплексна країнознавча характеристика на основі системного підходу синтезує широкий спектр інформації про країну, обрану в якості об'єкта дослідження, упорядковуючи, систематизуючи її та роблячи придатною для проведення порівнянь, а також швидкого ознайомлення та вивчення.

Ключові слова: країнознавство, комплексна країнознавча характеристика, цільова (проблемна) країнознавча характеристика.

Annotation. The complex country characteristics are the main results of comprehensive research in country studies. The article discusses the peculiarities of constructing the general and target (task-oriented) complex country characteristics. It is concluded that the complex country characteristic based on a systematic approach synthesizes a wide range of information about a country chosen as the study object, which ensures the hierarchization, systematization, organization, comparison, quick reference and communication, as well as easy study of country-specific information.

---

* кандидат політичних наук, доцент, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Key words: *country studies, complex country characteristic, target (task-oriented) country characteristic*

Аннотация. *Основным продуктом страноведческих исследований являются комплексные страноведческие характеристики. Статья посвящена особенностям построения общих и целевых (проблемных) комплексных страноведческих характеристик. Сделан вывод, что комплексная страноведческая характеристика на основе системного подхода синтезирует широкий спектр информации о стране, выбранной в качестве объекта исследования, упорядочивая и систематизируя ее, делая пригодной для проведения сравнений, а также быстрого ознакомления и изучения.*

Ключевые слова: *страноведение, комплексная страноведческая характеристика, целевая (проблемная) страноведческая характеристика.*

Постановка проблеми. Як відомо, країнознавство – це наукова та навчальна дисципліна, яка займається комплексним вивченням країн, систематизує й узагальнює різноманітні дані про них. Відповідно, найпотужнішу частину її об'єкта складають країни як основні одиниці соціально-політичної організації світу, а основним продуктом країнознавчих досліджень є комплексні країнознавчі характеристики країн. Виникає питання, яку роль такі характеристики відіграють у синтезі країнознавчого знання, та яким вимогам вони мають відповідати.

Аналіз досліджень і публікацій попередників. Основи комплексного країнознавчого підходу на пострадянському просторі були сформульовані у другій половині 1940-х рр. відомим вченим-географом М.М. Баранським [2]. Він запропонував концепцію географічного країнознавчого синтезу або, іншими словами, необхідність «єдиного погляду» на природні, економічні і соціальні явища, які відбуваються в

географічному просторі. Інструментом для реалізації такого підходу стали комплексні країнознавчі характеристики як свого роду «паспорти» певної території й одна з розповсюджених і ефективних форм доведення спеціально обробленої інформації про країни світу до різних груп споживачів [5, с. 18].

Не існує єдиної загальновизнаної схеми країнознавчої характеристики. Низка дослідників – В.О. Анучін [1], М.М. Баранський [2], В.М. Гохман [3], М.С. Мироненко [7, 8, 9], Я.Г. Машбіц [5, 6] та ін. – розробили власні схеми типових комплексних країнознавчих характеристик, між якими, проте, є достатньо багато спільного.

Формулювання цілей статті. Виникають питання, яку роль відіграє комплексна країнознавча характеристика в країнознавчих дослідженнях і яким критеріям вона має відповідати. Окрім того, важливою є проблема оптимізації країнознавчого дослідження відповідно до інтересу кінцевого споживача. Вирішення зазначених питань стане метою нашого дослідження.

Створення комплексних країнознавчих характеристик пов'язане з упровадженням системного підходу до країнознавчих досліджень. При цьому глобальний світ розглядається як середовище функціонування країн, які аналізуються як багаторівневі системи, складені з багатьох підсистем – географічної, геологічної, етно-демографічної, соціальної, економічної, політичної, культурної тощо.

Оскільки при їхній побудові дослідник систематизує зібрану ним інформацію про країну, не є суттєво важливим, яку конкретно схему такої характеристики він обирає в рамках конкретного дослідження. Важливішою є одноманітність використовуваної схеми щодо різних країн. Саме це дає можливість швидкої обробки, порівняння й передачі накопиченої та систематизованої інформації.

Узагальнюючи особливості кожної з них, можна запропонувати такий план країнознавчого дослідження:

1. Територія і географічне розташування (площа, особливості рельєфу, клімату, фізико-, економіко- та політико-географічне положення).

2. Природа і природокористування (особливості природних умов, рослинний і тваринний світ, забезпеченість ресурсами, всесвітньо відомі природні пам'ятки).

3. Народонаселення (кількість та етнічний склад населення, його структура, тривалість життя, розміщення, міграції, типи поселень).

4. Суспільство (державний устрій і форма правління, політичний режим, особливості політичної та правової систем, етимологія назви країни, державна й національна символіка, геополітичне становище, зовнішня політика й міжнародні зв'язки, образ країни у науковому та загальнокультурному дискурсі).

5. Історичний розвиток (етапи територіального розвитку, зміна форм державного устрою та правління, а також державних утворень, які функціонували на терені країни в різні історичні періоди, еволюція форм природокористування, розміщення господарства і населення в історичній ретроспективі).

6. Господарство (провідні галузі промисловості, сільського господарства, транспорту, сфери послуг; територіальна структура економіки й економічні райони).

7. Культура (етногеографічні особливості, традиції, культурні пам'ятки, внесок у світову культурну спадщину видатних діячів науки, літератури, музики, образотворчого мистецтва).

8. Зв'язки з Україною (дипломатичні відносини, політична, економічна, військова, культурно-гуманітарна співпраця, кількість українців, які постійно мешкають в країні, українські громадські організації, відомі у світі особистості з українськими коренями).

Характеризуючи територію і географічне розташування обраної країни, слід зупинитися на кількісних характеристиках площі її території, порівнявши її з площею інших країн. Треба проаналізувати форму та конфігурацію території країни, з'ясувати, чи є остання компактною, чи витягнутою; розкрити, з яких частин вона складається, чи має територіальне ядро і, відповідно, периферію. Особливо слід відзначити острівне чи півострівне розташування. Слід охарактеризувати фізико-, економіко- та політико-географічне положення, а також геополітичне розташування. При цьому треба звернути увагу на макро-, мезо- та мікроположення, тобто показати місце і роль країни на глобальному, регіональному й субрегіональному рівні. Необхідно з'ясувати, з якими країнами межує обрана держава, які чинники визначають характер її відносин із сусідами. Особливим випадком може стати наявність неделіметрованих чи недемаркованих кордонів. Важливою характеристикою є також наявність чи відсутність виходу до моря, й, відповідно, довжина та характер берегової лінії.

Аналіз рельєфу включає в себе характеристику гірських масивів, рівнин, внутрішніх водойм, зокрема, основних рік та озер. Доцільно розглянути також специфіку ґрунтово-рослинного покриву. Непересічне значення мають також особливості клімату країни, тим більше, якщо вона розташована в кількох кліматичних поясах.

Характеристику природи і природокористування слід розпочати з відмінностей природних умов в окремих географічних районах країни. Важливо дослідити характер і розміщення корисних копалин, земельних і інших природних ресурсів, зокрема, водних, лісових, агрокліматичних, рекреаційних. Необхідно розкрити особливості рослинного і тваринного світу. Слід порівняти забезпеченість ресурсами обраної країни та інших країн. Нарешті, слід перелічити всесвітньо відомі природні пам'ятки, перш

за все, ті з них, які внесені у *Список природної спадщини людства* ЮНЕСКО [11].

Аналіз народонаселення слід розпочати із подання його кількості та етнічного складу, вікової та гендерної структури, з'ясувати тривалість життя населення, особливості його розміщення, міграції, типи поселень. Слід зупинитися на мовах, які використовуються в країні, зокрема, виокремити ті мови, які мають офіційний статус на всій території країни; ті, які мають такий статус в окремих частинах, провінціях чи регіонах; і, нарешті, ті, які не мають офіційного статусу або взагалі є мовами хатнього вжитку.

Важливою є характеристика суспільства країни. Вона включає в себе типологізацію державного устрою (федерація чи унітарна держава), визначення форми правління (різноманітні види монархії чи республіки), розкриття особливостей політичного режиму (тоталітарний, автократичний чи демократичний), характеристик політичної системи – законодавчих, виконавчих і судових органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій (якщо вони є), громадських (недержавних, неурядових) організацій, політичної культури суспільства. Важливими є особливості функціонування правової системи. Слід зупинитися також на силовому потенціалі, зокрема, чисельності й оснащенні збройних сил, поліції.

Необхідно з'ясувати етимологію назви держави, охарактеризувати державну символіку (прапор, герб, гімн), її основні параметри, форми, кольоровий символізм і змістове наповнення, історичні особливості виникнення та еволюцію форми й змісту державних атрибутів. Важливо описати також ті символи країни, які не набули державного статусу, проте є важливими у символічному наповненні суспільної свідомості спільнот, які населяють обрану для аналізу країну, а також інші символи держави (грошові знаки, поштові значки, рослини, тварини, графічні та астральні знаки тощо). Слід також звернути увагу на те, що окремі дослідники

називають «образом країни», тобто пов'язані з нею асоціації і стереотипи у жителів інших країн. При цьому слід зосередитися, серед іншого, на проблемі його достовірності в сучасних умовах.

Нарешті, слід зупинитися на зовнішній політиці країни та її міжнародних зв'язках, зокрема, членстві у глобальних і регіональних міжнародних організаціях, військових союзах, інтеграційних об'єднаннях тощо.

Наприкінці слід охарактеризувати структурні проблеми суспільства в цілому та перспективи його розвитку, розкривши проблеми розселення, способу життя і соціальної рівності в територіальному аспекті, проблеми екології тощо.

Сьогодні кожної країни визначається її історичним розвитком. Тому слід з'ясувати етапи формування й територіальної еволюції обраної країни; проаналізувати зміни в ній форм державного устрою та правління, а також державних утворень, які функціонували на її терені в різні історичні періоди; дослідити еволюцію форм природокористування, розміщення господарства і населення в історичній ретроспективі, шляхи формування основних етнонаціональних та конфесійних груп, історію їхньої взаємодії і співжиття.

В основі матеріального буття кожної країни лежить економіка. Характеристика народного господарства має включати визначення провідних галузей промисловості, сільського господарства, транспорту, сфери послуг; аналіз територіальної структури економіки й виокремлення економічних районів. Слід розкрити особливості фінансово-валютної системи. При характеристиці господарства увага акцентується на галузях спеціалізації. У сфері послуг окремих країн виділяють також галузі освіти, спорту, туризму. При розгляді туристичних можливостей країни звертають увагу на найпривабливіші місцевості та об'єкти. Нарешті, слід з'ясувати

місце країни у світогосподарських процесах, ресурсозабезпеченість, структурні проблеми економіки.

Останньою, але не менш значущою частиною комплексної країнознавчої характеристики є дослідження культури обраної країни. Для цього треба з'ясувати етногеографічні особливості, традиції, розглянути культурні пам'ятки, розкрити внесок у світову культурну спадщину видатних діячів науки, літератури, музики, образотворчого мистецтва. Необхідно зупинитися також на освітній системі, охарактеризувати провідні виші країни та їхнє місце в міжнародних рейтингах. Нарешті, слід перелічити всесвітньо відомі культурні пам'ятки, особливо ті з них, які внесені у *Список культурної спадщини людства* ЮНЕСКО [11], а також зупинитися на нематеріальних пам'ятках, які включені у *Список нематеріальної культурної спадщини* [11], створений та підтримуваний цією міжнародною організацією.

У зовнішньоекономічних зв'язках держав потрібно виділяти зв'язки з Україною.

Детальність і глибина, з якою розкривається кожний пункт характеристики країни, визначаються проявом її специфічних і типових рис.

Комплексну країнознавчу характеристику слід обов'язково ілюструвати наочними матеріалами – картами, схемами та ілюстраціями, розуміючи, що жоден текст не може передати читачам повного враження і створити у їхній свідомості образ країни. Адже людина живе у світі образів. Через образи засвоюється значна частка інформації про навколишній світ. У зв'язку з цим важко втриматися від цитування Яна Амоса Коменського: «Нехай буде золотим правилом: усе, що тільки можна, подавати для сприйняття почуттями».

Цільові (проблемні) країнознавчі дослідження. Як відомо, окрім комплексного країнознавства, широкого розповсюдження набули цільові

або проблемні країнознавчі дослідження. В залежності від завдань дослідників, їх поділяють на різноманітні класи, типи та види. Цей поділ є досить умовним й, оскільки країнознавство є відносно молодого науковою дисципліною, різні вчені можуть використовувати різні критерії до виокремлення класів, типів і видів. В результаті те, що один називає типом, інший характеризує як клас, а ще третій – як вид. Виникає необхідність систематизації запропонованих ними категорій.

Очевидно, класи країнознавствчих досліджень можна виокремити на основі методологічних підходів до наукового осмислення відомостей про країни та регіони світу. Зокрема, Я.Г. Машбиц [5] виокремлював три основних класи країнознавчих досліджень: фізико-географічні, суспільно-географічні і комплексні. Фізико-географічне країнознавство концентрує увагу на природно-ресурсному потенціалі певного регіону. Суспільно-географічне – на особливостях суспільних утворень, які функціонують в умовах певного регіону. При цьому Я.Г. Машбиц показував переваги комплексного країнознавства, яке забезпечує свого роду «вищий синтез» двох попередніх.

Типи країнознавчих досліджень можна виокремлювати відповідно до їхніх практичних завдань. Дослідники подають такі типи країнознавства, як наукове, навчальне, геоінформаційне, культурно-просвітницьке, прогнозне й конструктивне країнознавство. Окремі вчені пропонують більш складні та ієрархізовані класифікації. Скажімо, В.П. Максаковський [4] виділяє два головних типи (у його термінології – види) країнознавства. Перший з них – інформаційне країнознавство, що відбиває в основному емпіричний рівень пізнання. Його завдання полягає в зборі, збереженні і систематизації даних про країни і райони. У свою чергу, воно може бути інформаційно-популярним і інформаційно-довідковим. Другий тип – власне наукове країнознавство, яке виконує дослідницькі функції,

спирається на науковий географічний синтез і робить свій внесок у формування наукової географічної картини світу.

Нарешті, види країнознавства виокремлюються за сферою, яка стала предметом дослідження. Як правило, така сфера формується відповідно до певних практичних потреб необхідного наукового узагальнення значних обсягів специфічно тематичної інформації про країни світу. Проблемна орієнтація сприяє зростанню практичної значимості країнознавства і водночас створює умови для розвитку його методологічної бази. Зокрема, виділяють такі види країнознавства, як військове, географічне, історико-географічне, культурно-географічне, політико-географічне, релігійне, спортивне, демографічне, етноконфесійне, медико-географічне, екологічне, лінгвістичне, а також країнознавче забезпечення зовнішньої політики.

Країнознавчі дослідження кожного класу, типу чи виду будуть мати власні особливості. Відповідно, власні особливості будуть мати й створені в їхніх рамках комплексні країнознавчі характеристики.

Кожна з таких характеристик буде мати загальну частину, яка міститиме скорочений виклад даних загальної країнознавчої характеристики. Потім йтиме варіативна частина, яка реалізовуватиме ті вимоги, які висуває відповідний клас, тип чи вид країнознавчого дослідження.

Скажімо, чільне місце в аналізі сучасного стану, прогнозуванні й плануванні міжнародного туризму посідає туристичне країнознавство – підрозділ країнознавства, який знаходиться на стику багатьох наук – природничих (географії, біології, гідрології), суспільних (економіки, демографії, історії, соціології, політології) і гуманітарних (культурології). Відповідно, варіативна частина туристичної країнознавчої характеристики міститиме інформацію про природні й створені туристичні ресурси (до природних належить географічне розташування; до створених – міська

інфраструктура та туристична індустрія); особливості й характер туристичних потоків із та до обраної країни тощо.

Предметом лінгвістичного країнознавства є мовні особливості певної країни чи групи країн у контексті впливу інших чинників, які залучаються до країнознавчого синтезу. Відповідно, у варіативній частині лінгво-країнознавчої характеристики в центрі уваги має стати зв'язок між окремими країнознавчими характеристиками країни й мовами, якими користується її населення. Тобто, в кожному елементі характеристики потрібно враховувати його вплив на мову. Скажімо, розгляд морів, рівнин, гір, рік, озер, лісів слід здійснювати з точки зору етимології їхніх географічних назв у відповідній мові. Огляд рослинного та тваринного світу має включати в себе зооніміку та фітоніміку, а також засоби вираження семантики зоонімів і фітонімів. Або, характеризуючи сніговий покрив в країнах, розташованих поряд із Північним полярним колом, слід згадати про той хрестоматійний факт, що на відміну від інших мов, де для позначання різних видів снігу використовується близько десятка слів, у мові алеутів їхня кількість перевищує сотню, тобто є на порядок більшою, й розкрити особливості відповідних позначень.

Неоголошена військова інтервенція Російської Федерації в Україну та окупація російськими загарбниками Криму актуалізували дослідження в галузі військового країнознавства, яке вивчає військові аспекти політики, економіки, соціуму, а також військовий потенціал окремих країн або їхніх груп в інтересах вищого політичного і військового керівництва.

Варіативна частина військов-країнознавчої характеристики буде містити поглиблену характеристику усіх видів збройних сил, військових об'єктів, інформація про які потрапила до засобів масової інформації тощо.

Аналогічним чином будуються варіативні частини для інших видів проблемних країнознавчих характеристик.

Висновки. результатом країнознавчих досліджень є комплексні та галузеві країнознавчі характеристики, які узагальнюють інформацію про країни світу, дозволяють аналізувати її в рамках регіоналістських та глобалістичних досліджень.

При побудові країнознавчих характеристик суттєвою є не конкретна схема, за якою ми будемо таку характеристику, важливішою є одноманітність використовуваної схеми щодо різних країн. Останнє дозволяє швидко обробляти й передавати зібрану та систематизовану нами інформацію кінцевому споживачеві.

Комплексна країнознавча характеристика на основі системного підходу синтезує широкий спектр інформації про країну, обрану в якості об'єкта дослідження, упорядковуючи, систематизуючи її та роблячи придатною для проведення порівнянь, а також швидкого ознайомлення та вивчення. При цьому, оскільки кожна країна розглядається як система, що функціонує в середовищі глобального світу й складається із різноманітних підсистем, виникає можливість необмеженого змістового наповнення, розширення тих розділів, які цікавлять дослідника чи кінцевих споживачів інформації. Відповідно, виникає можливість переходу від загальних до цільових (проблемних) країнознавчих характеристик.

Останні дозволяють синтезувати інформацію про країни таким чином, щоб вона характеризувала одну зі сторін їхнього життя, але не залишала поза увагою й інші сторони з їхнім впливом на той аспект, який став предметом дослідження. Проблемні країнознавчі характеристики складаються з двох частин – загальної та цільової (варіативної), яка, власне, і містить матеріал, на якому зосереджена увага дослідника.

Список використаних джерел

1. Анучин В.А. Теоретические проблемы географии. – М.: Гос. изд-во географической литературы, 1960. – 264с.
2. Баранский Н.Н. Страноведение и география физическая и экономическая / Н.Н. Баранский // Избранные труды. Научные принципы географии. – М.: Мысль, 1980. – С. 18 – 51.
3. Гохман В.М. Проблемное страноведение и география мирового хозяйства / В.М. Гохман // Вопросы географии. – Сб.116. Страноведение: состояние и перспективы. – М.: Мысль, 1981. – С.69 - 77.
4. Максаковский В.П. Еще раз о некоторых спорных вопросах школьной географии [Электронный ресурс] / В.П. Максаковский // География. – 2002. – № 16. – Режим доступа до ресурсу: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200201604>; № 17. – Режим доступа до ресурсу: <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200201702>.
5. Машбиц Я.Г. Комплексное страноведение / Я.Г. Машбиц. – Смоленск: Изд-во СГУ, 1998. – 238с.
6. Машбиц Я.Г. Основы страноведения: Книга для учителя / Я.Г. Машбиц. – М.: Просвещение, 1999. – 268с.
7. Методика страноведческого исследования / Под ред. Н.С. Мироненко. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 152 с.
8. Мироненко Н.С. Концепции синтеза в современном страноведении / Н.С. Мироненко // Вестн. Моск. ун-та. Сер. географ. – 1991. – №1.
9. Мироненко Н.С. Страна в системе мирового хозяйства (некоторые теоретические вопросы взаимосвязей) / Н.С. Мироненко // Вестн. Моск. ун-та. Сер. географ. – 1994. – №3.
10. Мироненко Н. С. Страноведение: Теория и методы / Н.С. Мироненко. — М.: Аспект-Пресс, 2001. — 268 с.

11. World Heritage List [Электронный ресурс] / UNESCO. – Режим доступа до ресурсу: <http://whc.unesco.org/en/list/>.